

Розділ I. РЕЛІГІЄЗНАВСТВО. ТЕОЛОГІЯ.

1.1. Юрій БОРЕЙКО. Релігія в структурах та формах вияву повсякденності.

В статті Ю.Борейка аналізуються структури і форми вияву повсякденності як сфери емпіричного життя віруючого індивіда і релігійної спільноти. Повсякденність є інтерсуб'єктивним простором соціальних взаємовідносин, в яких релігійні індивіди, спільноти, інститути самоідентифікуються на основі форм відтворення соціальності. Структури повсякденності не зводяться до якоїсь універсальної понятійної чи ціннісної системи, оскільки не існують готові еталони і норми із формування. Релігійна повсякденність детемінується буденною свідомістю, практиками, соціальною складовою життя в релігійній громаді, конститууються комунікацією. Основними структурами релігійної повсякденності є ментальний зріз буденної релігійної свідомості, релігійної практики, релігійного досвіду, релігійна комунікація, релігійні стереотипи. Повсякденність є сферою взаємодії соціального і трансцендентного світів, в якій релігійні практики є складовою соціальних взаємовідносин і об'єктивацією релігійного досвіду через призму належності індивіда до конкретного віросповідання, засобом включення трансцендентної реальності в контекст повсякденності. Повсякденність віруючої особистості формується в динаміці традицій і новацій, механізм взаємодії яких впливає на простір і час, відзначаючись відкритістю в межах живого світу. Неперервана модифікація повсякденності, зміни її основних структур детерміновані процесами сучасної соціальної і технічної трансформації життя суспільства.

Ключові слова: структура повсякденності, релігія, релігійні спільноти, віруючий індивід, релігійна спільнота.

Yuri Boreyko. Religion in the structures and forms of manifestation of everyday life.

The article analyzes the structure and manifestations of everyday life as the sphere of the empirical life of the individual believer and the religious community. Patterns of everyday life are not confined to certain universal conceptual or value systems, as there is no ready-made standards and rules of their formation.

Everyday life is intersubjective space of social relations in which religious individuals, communities, institutions self-identified based on form of reproduction of sociality. Religious everyday life determined by ordinary consciousness, practices, social aspects of life in the religious community, which are constituted by communication. The main religious structures of everyday life is mental cut ordinary religious consciousness, religious practice, religious experience, religious communication, religious stereotypes. Everyday life is the sphere of interaction between the social and the transcendental worlds, in which religious practices are an integral social relationships and the objectification of religious experience through the prism of individual membership to a specific religion, a means of inclusion of transcendence in the context of everyday life. Religious practices reflect understanding of a religious individual objects of the supernatural world, which is achieved through social experience, intersubjective interaction, experience of transcendental reality.

The everyday life of the believing personality is formed in the dynamics of tradition and innovation, the mechanism of interaction of which affects the space of social existence. It exists within the private and public space and time, differing openness within the life-world. Continuous modification of everyday life, change its fundamental structures is determined by the process of modern social and technical transformation of society.

Keywords: structures of everyday life, religion, the individual believer, the religious community.

Постановка наукової проблеми та її значення. Як одноманітна соціальна реальність повсякденність постійно повторюється, має власні закони та принципи розвитку. З іншого боку, повсякденність є реальністю, яка трансформується під впливом щоденних змін, зумовлюється певними структурними елементами. В сучасних дослідженнях повсякденності особливе місце посідає пошук її структурних елементів, які в спробах фіксації сутності повсякденності, переплетення її різноманітних порядків, вчені називають константами, категоріями, дефініціями, детермінантами, фундаментальними одиницями. Очевидно, що дослідження повсякденності, зокрема релігійної, можливе як з'ясування сутнісних характеристик її структур та взаємозв'язків між ними з урахуванням розмитого характеру меж цих структур. З огляду на ускладнення в сучасному суспільстві життя окремого релігійного індивіда і повсякденності загалом актуальним видається аналіз структур повсякденності як сфери буття релігійного феномена.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Феномен повсякденності є предметом наукових праць О. Агаджаняна, Л. Астахової, П. Бергера, С. Боголюбової, М. Бубера, П. Бурдьє, Л. Вітгенштейна, Ю. Габермаса, М. Гайдегера, В. Гараджі, Г. Гарфінкеля, І. Гофмана, Е. Гуссерля, У. Джемса, Е. Дюркгейма, У. Еко, М. Еліаде, О. Забіяко, І. Касавіна, О. Крилова, В. Лелеко, Ю. Лотмана, Т. Лукмана, Н. Лумана, Д. Міда, І. Полякової, Л. Савченко, А. Шюца, К. Ясперса та інших. Різноманітні проблеми, що пов'язані з повсякденністю, досліджують українські вчені І. Карпенко, А. Колодний, А. Лустенко, О. Недавія, І. Папаяні, О. Саган, Л. Филипович, М. Черенков, Ю. Чорноморець, В. Шевченко. Оскільки більш детального вивчення потребують питання ролі релігії в повсякденному житті, мета статті полягає у визначенні специфіки розгортання релігійної повсякденності в різноманітності її структур та форм вивау.

Вклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Незважаючи на очевидність повсякденності в свідомості та життєдіяльності людини і виразний уклад її буттєвих структур – спілкування, житла, речей, повсякденного знання, мови, звичок, щоденної поведінки тощо – все ж визначення смислових координат повсякденності постає складним завданням. Основним критерієм осмислення повсякденності можна вважати відчуття людиною безпосередності свого існування, максимального наближення до буття та інших людей, яке здійснюється, насамперед, на рівні побуту – традиційної сфери життя, що не переростає в суспільну сферу, проте містить досвід поколінь, культурні стереотипи, тобто є середовищем перебування людини, яке циклічно повторюється і підпорядковується певним правилам. Визначення побуту як простору повсякденного життя людей дає підстави вважати побут основою структурної організації повсякденності. В побутових речах поєднуються практичні, соціальні, несвідомі функції, що задовольняють потреби людини. Побут є середовищем поведінки людини, виховання, спілкування, звичок, звичаїв, традицій, цінностей, що впливають на організацію побуту інших людей.

Цивілізаційні виклики сьогодення актуалізують пошуки духовно-ціннісних основ існування людини, сприяють активізації впливу релігійного чинника у сприйнятті повсякденного модусу суспільства. Водночас традиційні церкви часто демонструють відірваність від повсякденного життя, нездатність запропонувати форми релігійності, які виражають духовні прагнення їх послідовників. З іншого боку, індивідуалізація релігійного життя зумовлює переконання, що усвідомлення належності до певної конфесії не означає прийняття всіх декларованих нею релігійних приписів. У цьому контексті особливої ваги набувають філософські експлікації структур повсякденного життя віруючої людини.

Поняття «структури повсякденності» ввів у науковий обіг Ф. Бродель, який запропонував так званий тотальний підхід до історії, в рамках якого розробив тернарну систему історичного буття – «культура – соціум – економіка». На цій основі Ф. Бродель виокремив три рівні історичного буття – побутово-політичний, соціально-економічний та природно-географічний, розвинувши в такий спосіб теорію «довготривалих періодів» представника попереднього покоління «анналістів» – М. Блока. Трагуючи минуле як послідовність «довготривалих періодів» Ф. Бродель вважав, що вони містять повсякденно-побутову складову. На економічному рівні він виокремив два рівні структур – життя матеріальне та життя нематеріальне, яке охоплює щоденні практики та психологічні аспекти. Цей другий рівень, який містить усе, що оточує людину й опосередковує її життя щодня – географічні й екологічні умови життя, трудова діяльність, потреби в житлі, харчуванні, одязі, лікуванні та можливості їх задоволення – і був названий Ф. Броделем «структурами повсякденності» [1].

Структури повсякденності складають «субстанцію» соціальної історичної пам'яті, оскільки соціальне життя має інтерсуб'єктивну природу, яка виявляється в щоденному відтворенні історично сформованих відносин, форм спілкування, самоорганізації, покарання, заохочення тощо. «Світ інтерсуб'єктивний, – пише А. Шюц, оскільки ми живемо серед інших людей: нас пов'язує спільність турбот, праця, взаєморозуміння. Він – світ культури,

адже від початку повсякденність постає перед нами смисловим універсумом, сукупністю значень. Однак ця сукупність значень – і в цьому відмінність царства культури від царства природи – виникла і продовжує формуватися в людських діях: наших власних та інших людей, сучасників і попередників» [2]. Соціальна дійсність формується з типового і випадкового, стандартного і оригінального, стереотипного та унікального матеріалу, тому людина існує одночасно в кількох життєвих світах з різними способами включеності в них.

Елементами повсякденності, що конституують її як особливу форму реальності А. Шюц визначив активну трудову діяльність, зорієнтовану на перетворення зовнішнього світу; еросхе природної установки, тобто утримання від будь-якого сумніву щодо існування зовнішнього світу та щодо того, що цей світ може бути не таким, яким він постає перед індивідом; напружене ставлення до життя; специфічне сприйняття часу, тобто циклічний час трудових ритмів; особистісна визначеність індивіда, що бере участь у повсякденності всією повнотою особистості, яка реалізується в діяльності; особлива форма соціальності, тобто інтерсуб'єктивно структурований і типізований світ соціальної дії та комунікації. В повсякденності вчений вбачає світ самоочевидності, який кожен індивід поділяє з іншими та відтворює за звичкою в стабільних ситуаціях. Повсякденність як сфера широких значень взаємодіє зі спеціалізованими сферами, які є областю кінцевих значень, створюючи разом з ними великий запас знань, необхідний для відтворення суспільства.

Структурними елементами повсякденності вчені вважають сфери повсякденності (побут, праця, дозвілля), рівні повсякденності (здоровий глузд, функціональну і сутнісну раціональність), елементи (потреби, здібності, свідомість, діяльність), різні види діяльності, її темпоральну і просторову складову. Першорядною за значимістю складовою повсякденного життя особистості є її трудова діяльність, яка забирає значну частину часу щодня, підтримуючи життєдіяльність людини, забезпечуючи матеріальну грань її буття, сприяючи реалізації особистісного потенціалу. Натомість сфера дозвілля сприймається як своєрідна бездіяльність, час, який людина проводить у формі пасивного відпочинку, спрямованого на відновлення фізичних та моральних сил. Дозвілля ототожнюється також зі святами, які, незважаючи на їх регулярність та ритуалізований характер, часто виключаються з повсякденного життя. Визначальною частиною повсякденності є професійна діяльність, що впливає на діяльність людини в побутових умовах та своєрідність відпочинку. Комплексний аналіз вказаних елементів дає цілісне уявлення про феномен повсякденності [3: 23-24].

Релігійна повсякденність є середовищем віруючих людей з власним комунікативним простором, який забезпечує соціалізацію людини, сукупністю досвіду, уявлень, поведінки, цінностей, що відображає погляди членів релігійної спільноти. За визначенням К. Елбакян, це щодня підтримувана на рівні буденної свідомості релігійна віра, що ґрунтується на особистому релігійному досвіді, а також релігійні практики, символи, моделі поведінки, релігійні уявлення і оцінки дійсності, які відображають цю віру [4]. З точки зору феноменологічної традиції повсякденність віруючої особистості є однією з кінцевих сфер смислу релігійного життєвого світу.

Релігійна повсякденність акцентує увагу на відстороненні від поцейбічного життя і орієнтації на трансцендентну реальність, специфічному розумінні просторово-часової перспективи, надає сакрального змісту явищам, які не піддаються інтерпретації в нерелігійному середовищі. Водночас релігійна повсякденність є площиною емпіричного життя віруючого індивіда чи релігійної спільноти і формує особливу систему раціональності мирського світу. Виявлення характеристик повсякденності як соціального середовища, яке забезпечує релігійну соціалізацію, визначає систему відносин, контрольно-поведінкові установки віруючої особистості, дає підстави вважати релігійну повсякденність сферою, що детермінує функціонування буденної свідомості, практик, комунікації та соціальної складової життя в релігійній громаді суб'єкта повсякденності – віруючого індивіда або релігійної спільноти.

Повсякденність є структурно-функціональною характеристикою, що містить діяльність, мислення, цілепокладання, виникнення та перебіг яких відбувається в

актуальному соціально-індивідуальному часі за заданою схемою. Повсякденність містить механізми трансформації особистості, які формують поле взаємодії індивіда та соціуму, що постає умовою відтворення життєво важливих відносин. Повсякденність – це багатовимірний і складний об'єкт, що постійно розвивається, включає нові форми реальності, відчуває на собі будь-які соціальні зміни. Предметного вираження та інституційності структури повсякденності набувають у різних видах соціальної практики. Відтак повсякденність охоплює діяльність, мислення, цілепокладання, ілюзії та фантазії, які виникають тут і зараз у суспільстві [5].

В цьому контексті варто зауважити, що повсякденність постає сферою взаємодії соціального і трансцендентного світів, у якій, з одного боку, релігійні практики є складовою соціальних взаємовідносин, з іншого – об'єктивацією релігійного досвіду крізь призму належності індивіда до конкретного віросповідання. Релігійні практики відбивають розуміння віруючим індивідом об'єктів надприродного світу, що досягається завдяки соціальному досвіду, інтерсуб'єктивній взаємодії, переживанню трансцендентної реальності. Релігійні практики постають не лише відображенням релігійного досвіду, а й способом його адаптації та символізації, засобом включення трансцендентної реальності в контекст повсякденності.

Повсякденність характеризується різноманітними формами вияву – ментальними, когнітивними, діяльними, комунікативними, ідентифікаційними структурами. Особливо важливою є функція повсякденності як регулятора комунікативних відносин, оскільки вона постає основою комунікації та інтеракції. Коректне вживання мови означає визнання еквівалентності повсякденності та життєвих практик, комунікацій, що вимагають визначення зі ставленням до інших людей [6, 18]. В умовах повсякденності суб'єкти комунікації спрямовані на пошук можливостей для досягнення взаєморозуміння в рамках процесу комунікації, збереження життєвих світів, відносин у малих групах. Мова має груповий характер, тому не існує індивідуальної розмовної мови. Важливе значення мають такі фактори як група-носії мови, ставлення індивіда до групи, ставлення групи до інших груп, динаміка всередині групи [7].

За допомогою повсякденності звичним габітуалізованим феноменом життя людини стає ідентичність. Ідентифікація індивідів, спільнот є складовою соціальних відносин та взаємодій, а структури повсякденності лежать в основі індивідуальної та групової ідентифікації. Формування самоідентифікації віруючих індивідів у процесі релігійної соціалізації відбувається в релігійній громаді. Інтерпретація повсякденності як інтерсуб'єктивного простору конструювання ідентичності, площини соціальних взаємовідносин, у якій релігійні індивіди, спільноти, інституції самовизначаються на основі форм відтворення соціальності, дає можливість констатувати, що основними ідентифікаційними структурами релігійної повсякденності є ментальний зріз буденної релігійної свідомості, релігійні практики, релігійний досвід, релігійна комунікація, релігійні стереотипи.

На думку дослідників, структури повсякденності – це те, що вбудоване в буденність, має безпосереднє відношення до влаштування та вкорінення людини в бутті. На динаміку змін у побуті, буденності, способі життя можуть впливати цивілізаційні зрушення. Проте структури повсякденності, що проникають у найбільш глибинні пласти життя, не зникають, залишаючись останнім оплотом навіть за часів криз. Структури повсякденності не протистоять елітарній культурі, мистецтву, науці, не будуються штучно за допомогою готових еталонів та норм, а обживаються. Відсутні й експерти, експертизи, проектувальники, які могли б їх спроектувати та побудувати. Інакше кажучи, структури повсякденності витримують інноваційні зрушення в разі природного зростання нових структур, подібно до того, як живий організм відновлює свої клітини і протягом певного часу цілком оновлюється [8: 61-62].

Очевидно, що повсякденність, зокрема віруючої людини, формується в динаміці традицій та новацій, механізм взаємодії яких фундаментально впливає на конструювання

простору соціального буття. Вона існує в межах приватного і публічного простору та часу, істотно відрізняючись відкритістю в межах життєвого світу. Зміни основних структур повсякденності детерміновані процесом сучасної соціальної та технічної трансформації життя суспільства. Наслідком розвитку сучасних інформаційних технологій є безперервна модифікація повсякденності, значне прискорення визнання того, що ще недавно не належало до сфери повсякденного життя. Перетворень зазнають усі сфери повсякденності, її структура і соціальні функції, проте найбільш суттєвих – життєвий простір, комунікативне середовище, темпоральність. Трансформації темпоральності має свої особливості, адже тоді як одні індивіди вільно оперують часом, інші живуть в умовах циклічного часу природних ритмів або лінійного часу індустріальної епохи.

Натомість соціальний простор має важливе значення у формуванні картини світу, що втілена в міфах, відображена в системі релігійних уявлень, відтворюється в обрядах і ритуалах, закріплена в мові, матеріалізована в плануванні людських поселень та організації внутрішнього простору жител. Освоєння простору передбачає участь у його структуризації, головним елементом якої є побудова соціальних взаємодій, що припускає використання комунікативних, знакових, смислових соціокодів. Так, простір людського житла утворюється сукупністю функціональних зон, найважливішими з яких є зони харчування, сну, догляду за тілом. В традиційній слов'янській культурі ці зони і простір будинку загалом поділяється на чоловіче (праве) і жіноче (ліве), сакральне (покуття) і мирське (піч). Повсякденний простір поселення протистоїть владно-адміністративному, сакральнорелігійному та святковорекреативному простору. Прилеглий до культових та адміністративних будівель простір, що часто оформлений у вигляді площі, має значення владно-адміністративних та сакральних центрів простору поселення, топологічно і символічно організовує його територію [9].

Висновки. Таким чином, основою людського буття є структури повсякденності – базові уявлення, ідеї, ідеали, норми, які не формуються штучно, не зводяться до певної універсальної понятійної або ціннісної системи, оскільки не існує готових еталонів та норм для їх формування. Життєвий світ обживається, збагачуючись культурно-практичними формами, які природним способом вбудовані в етос. Повсякденність, завдяки своїй очевидності для індивіда, постає нетематизованою сферою, що вислизає від його рефлексії. Оцінювання і відтворення структур релігійної повсякденності відбувається в буденній свідомості та повсякденних практиках, в контексті життя в релігійній громаді завдяки спільному комунікативному простору. З огляду на це основними структурами релігійної повсякденності можна вважати ментальний зріз буденної релігійної свідомості, релігійні практики, релігійний досвід, релігійну комунікацію, релігійні стереотипи.

Джерела:

1. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм XV – XVIII вв. В 3-х тт. – Т.1. Структури повсякденності: можливе і неможливе. – М.: Весь мир, 2007.
2. Шюц А. Структура повсякденного мислення // Социолог. исследования. – 1988. – № 2. – С. 129-137.
3. Полякова И. П. Повсякденность в социально-философском контексте: теоретико-методологический анализ: автореф. дисс. доктора филос. наук: 09.00.11 – социальная философия. – М., 2011.
4. Элбакян Е. Повсякденность религии или религия повсякденности? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://religiopolis.org/religiovvedenie/5985-povsednevnost-religii-ili-religija-povsednevnosti.html>.
5. Савченко Л. А. Повсякденность: методология исследования, современная социальная реальность и практика (социально-философский анализ): автореф. дисс. доктора филос. наук: 09.00.11 – социальная философия. – Ростов н/Д, 2001.
6. Боголюбова С. Н. Повсякденность: пространство социальной идентичности: автореф. дис. ... доктора филос. наук: 09.00.11 – социальная философия. – Ростов-на-Дону, 2011.
7. Касавин И. Т., Шавелев С. П. Анализ повсякденности [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://do.gendocs.ru/docs/index-78652.html>.
8. Карпенко І. В. Філософія і світ повсякденності // Філософські обрії : наук.-теорет. часопис. – К. - Полтава, 2009. – Вип. 22. – С. 59-71.
9. Лелеко В. Д. Пространство повсякденности в европейской культуре. – СПб., 2002.